

Ю. Аленін,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України, завідувач кафедри кримінального
процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ІНШІЙ СТОРОНІ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ ТА ПРОРАХУНКИ

Закінчення досудового розслідування — це заключний етап досудового провадження, що являє собою комплекс процесуальних дій, пов'язаних із завершальним аналізом і оформленням результатів розслідування, забезпеченням прав учасників кримінального судочинства та прийняття підсумкових рішень у кримінальному провадженні. Зміст кримінально-процесуальної діяльності слідчого на завершальному етапі розслідування полягає в аналізі зібраних матеріалів кримінального провадження, остаточному вираженні внутрішнього переконання за кожної з обставин провадження і за кожним зібраним доказом у процесуальних документах. Визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або слідчий за його дорученням перед складанням названих підсумкових процесуальних документів зобов'язані здійснити такі процесуальні дії: а) повідомити про завершення досудового розслідування учасникам процесу; роз'яснити їм право на ознайомлення з провадженням шляхом надання доступу до матеріалів досудового розслідування; б) надати доступ до матеріалів досудового розслідування. Ознайомлення учасників кримінального провадження із матеріалами кримінального провадження є одним із найбільш дієвих засобів охорони їх інтересів та забезпечення реалізації принципу змагальності при закінченні досудового розслідування.

Інститут відкриття матеріалів є відносно новим для кримінального процесу-

ального законодавства та практики України, оскільки КПК 1960 р. передбачав ознайомлення потерпілого, цивільного позивача та їх представників, обвинуваченого та його захисника із матеріалами справи, однак не передбачав обов'язку здійснювати відкриття матеріалів для сторони захисту. Проблеми відкриття матеріалів іншій стороні за КПК 2012 р. вже стали предметом дослідження таких вчених, як Ю. О. Гришин, В. Ю. Калугін, Н. С. Карпов, С. О. Ковальчук, С. Крушинський, Д. П. Письменний, О. О. Торбас, С. Б. Фомін, М. І. Хавронюк, Н. С. Чальцева та ін.; ними, зокрема, виділені етапи цієї процедури; особливості відкриття матеріалів, що містять державну таємницю; охарактеризовано права потерпілого при здійсненні відкриття матеріалів; проаналізовано співвідношення відкриття матеріалів за КПК 2012 р. та ознайомлення із матеріалами кримінальної справи за КПК 1960 р.

Метою цієї статті є аналіз процедури відкриття матеріалів іншій стороні у порядку ст. 290 КПК, виявлення її позитивних рис та недоліків, формулювання пропозицій щодо удосконалення цієї процедури.

У ч. 1 ст. 290 КПК мова йде лише про обов'язок прокурора, слідчого повідомити підозрюваного, його захисника, законного представника та захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування, потерпілого, цивільного позивача та його законного представника, представника, та цивільного відповідача, його представника, але не указується на не-

обхідність повідомлення представника та законного представника потерпілого. Із цього випливає, що ч. 7 ст. 290 КПК України не передбачає ознайомлення з матеріалами, які були відкриті, представника та законного представника потерпілого [1, 193]. У той же час таке право йому належить, враховуючи положення ч. 4 ст. 58 та п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК. Пояснити причини такої колізії складно; вважаємо, цей недолік ч. 7 ст. 290 КПК має бути усунено. Форма повідомлення учасників процесу про завершення досудового розслідування повинна бути письмовою.

У ч. 2, 3, 4, 5 ст. 290 КПК йдеться про процесуальний порядок відкриття та надання доступу до матеріалів досудового розслідування і ознайомлення з ними зі сторони обвинувачення. Згідно з цими правилами прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, в тому числі до будь-яких доказів, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання.

На жаль, КПК не регламентує, у якому вигляді матеріали досудового розслідування мають надаватися для ознайомлення. Вважаємо, що матеріали завершеного досудового розслідування повинні пред'являтися підозрюваному та іншим учасникам кримінального провадження в підшитому та пронумерованому вигляді. Якщо під час розслідування здійснювався відео- або звукозапис, то і вони відтворюються підозрюваному і його захиснику. Якщо підозрюваний й інші учасники процесу не володіють мовою, якою ведеться судочинство, матеріали кримінального провадження їм пред'являються згідно зі ст. 29 КПК.

Згідно з ч. 1 ст. 290 КПК з матеріалів досудового провадження можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. На практиці факт, зміст та характер видалень оформляється спеціальним про-

токолом за правилами ст. ст. 104–107 КПК України (протокол видалення з документів, які надаються для ознайомлення, відомостей, які не будуть розголошені під час судового розгляду). Він складається у присутності осіб, яким роз'яснюються вимоги ч. 3 ст. 66 КПК України про їх обов'язок не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії [2]. У подальшому, тобто під час судового провадження, суд, при наявності клопотання сторони, має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені.

Якщо в досудовому провадженні притягнуто до кримінальності кілька підозрюваних, то кожному з них відкриваються і пред'являються матеріали досудового розслідування, за винятком відомостей, які не можуть бути розголошені під час судового розгляду. У багатомісних кримінальних провадженнях про групові кримінальні правопорушення слідчі ведуть спеціальні графіки ознайомлення підозрюваних та їхніх захисників з відкритими матеріалами, в яких зазначається номер тому цього провадження, з яким має бути ознайомлений даний учасник процесу в певний час.

При ознайомленні з відкритими матеріалами досудового розслідування прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язані надати можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді. Надання доступу до відкритих матеріалів передбачає можливість робити копії або відображення певних матеріалів (ч. 3, 4 ст. 290 КПК). При цьому слід зазначити, що прокурор, слідчий надають лише можливість копіювання відповідних матеріалів, а не готувати ці копії за вимогою чи проханням підозрюваного, захисника та інших учасників процесу.

Аналіз вказаних частин ст. 290 КПК дає підставу для висновку про те,

що закон не передбачає права сторін після ознайомлення з відкритими матеріалами досудового розслідування на заявлення клопотання про доповнення досудового слідства, зміну кваліфікації кримінального правопорушення і закриття провадження в цілому або в якійсь його частині та інші. Якщо на думку учасників процесу є обставини, які мають значення для провадження, то клопотання про їх з'ясування будуть предметом розгляду вже в ході судового засідання. У зв'язку із цим у літературі висловлені логічні та справедливі зауваження, що законодавець у новому КПК відмовився від однієї з двох цілей ознайомлення після закінчення розслідування. За КПК 1960 р. обвинуваченому і його захиснику надається таке право для того, щоб вони, з одного боку, мали реальну можливість контролювати повноту, всебічність і об'єктивність розслідування кримінальної справи шляхом заявлення клопотань про доповнення слідства, а з іншого боку, готуватися до захисту від пред'явленого обвинувачення при розгляді кримінальної справи в суді. За КПК 2012 р. ознайомлення спрямоване лише на підготовку сторін до розгляду кримінальної справи в суді [3, 22–23]. У зв'язку з цим було вірно постановлено питання: який сенс ознайомлення з матеріалами розслідування, якщо ні сторона захисту, ні потерпілий не може клопотати про доповнення досудового слідства, виступати з документами тощо. З таким же успіхом сторони могли б ознайомлюватись з матеріалами кримінального провадження у суді [4, 89]. Вважаємо, що було б доцільним передбачити відповідне право після ознайомлення із матеріалами, оскільки заявлення таких клопотань вже після ознайомлення з усіма матеріалами кримінального провадження, коли у сторін та потерпілого вже склалася цілісна картина щодо доказової бази, могло б сприяти усуненню недоліків розслідування, реалізації прав та законних інтересів учасників кримінального провадження та забезпеченню реалізації положень ч. 2 ст. 9 КПК.

Відповідно до ч. 6 ст. 290 передбачається і процесуальний порядок відкриття та надання доступу для ознайомлення з матеріалами, які мають у сторони захисту, тобто тут мова йде про нове процесуальне положення. Особливістю його є: а) наявність запиту прокурора до сторони захисту надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази в суді; однак не зрозумілою є форма такого запиту і те, як має бути відображено у матеріалах кримінального провадження сам факт його подання та відповідь на цей запит [4, 89]; б) обов'язок сторони захисту надати доступ для ознайомлення з матеріалами, які мають у неї, й можливість їх копіювання; в) сторона захисту має право не надавати прокурору (стороні обвинувачення) доступ до матеріалів, якщо вони можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення; г) прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до матеріалів, які звинувачують підзахисного, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування, тобто мова йде не взагалі про відмову в наданні доступу до таких матеріалів, а лише про відстрочку в їх наданні. Слід відмітити різницю у процедурі відкриття матеріалів стороною захисту порівняно із стороною обвинувачення: якщо у процедурі відкриття матеріалів стороною обвинувачення можна виділити два елементи: (1) повідомлення про надання доступу до матеріалів досудового розслідування та (2) безпосереднє надання можливості ознайомитися з матеріалами досудового розслідування, то для сторони захисту КПК передбачає дещо іншу процедуру: 1) подання прокурором як представником сторони обвинувачення запиту про

надання доступу до матеріалів, зібраних стороною захисту; 2) безпосереднє надання стороною захисту можливості ознайомитися із наявними у неї матеріалами [5, 330–331].

Закон (ч. 7, 8 ст. 290 КПК) зобов'язує прокурора або слідчого за його дорученням повідомити потерпілого про відкриття сторонами матеріалів, після чого він має право на ознайомлення з ними разом з представником за правилами, викладеними вище.

Про відкриття сторонами кримінального провадження цими ж особами повідомляються цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, після чого ці особи також мають право на ознайомлення з матеріалами за вказаними вище правилами, але лише в тій частині, яка стосується цивільного позову. Реально це обмеження стосується лише цивільного відповідача, оскільки цивільним позивачем фактично є лише потерпілий. При цьому слід погодитися із точкою зору, що таку вказівку на можливість цивільного відповідача ознайомлюватися із матеріалами лише в частині цивільного позову не слід тлумачити буквально як жорстко обмежувальне правило. Це положення закону означає, що цивільний відповідач, який має право заперечувати проти пред'явленого позову (ч. 3 ст. 62 КПК України), може знайомитися з матеріалами, що доводять факт скоєння діяння особою, за чий дії він несе матеріальну відповідальність, а також з іншими даними, на підставі яких прийматиметься рішення щодо цивільного позову [2].

Закон не визначає певної форми процесуального документа, яким б підтверджувався факт надання доступу і ознайомлення до матеріалів провадження, а лише підкреслює, що цей факт повинен бути письмово зафіксований: а) стороною захисту стороні обвинувачення; б) сторона обвинувачення стороні захисту; в) потерпілим — прокурору. Очевидно, що такі письмові підтвердження факту доступу й ознайомлення з наданими матеріалами повинні додаватися до матеріалів кримінального проваджен-

ня як підтвердження того, що кожна із сторін виконала свої обов'язки і не порушила прав учасників кримінального процесу, передбачених КПК, зокрема права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, та вимагати відкриття матеріалів; при цьому повинно бути чітко вказано, з якими матеріалами було здійснено ознайомлення. На практиці стороною обвинувачення складається протокол про надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Сторонам кримінального провадження та потерпілому надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. Але цей час може бути чітко встановлений в разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ. Право на обмеження і встановлення певного строку має тільки слідчий суддя. Таке рішення приймається ним: а) при наявності клопотання сторони кримінального провадження та б) з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них; в) клопотання розглядається не пізніше п'яти днів з дня надходження до суду з повідомленням сторін кримінального провадження. Неприбуття в судові засідання осіб, які були повідомлені про місце та час судового розгляду клопотання про встановлення строку ознайомлення з відкритими матеріалами, не перешкоджає розгляду клопотання.

На жаль, КПК не встановлює чіткого порядку розгляду такого клопотання, у зв'язку із чим у літературі вже запропоновано доповнити норму ч. 10 ст. 290 відповідними положеннями [6, 247]. У якості зловживання правом на ознайомлення у судовій практиці визнаються, наприклад, ситуації, коли з часу повідомлення про можливість ознайомлення з матеріалами досудового розслідування стороною захисту жодного разу для ознайомлення не з'явилась [7]; неявка для ознайомлення з матеріалами без поважних причин та без повідомлень про неможливість прибуття [8]; повільне ознайомлення із матеріалами кримінального провадження [9]; ненадання документального підтвердження поважності причин неявки [10].

Після спливу встановленого слідчим суддею строку сторона кримінального провадження або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ і ознайомлення з відкритими матеріалами.

В останній частині ст. 290 КПК фактично передбачена кримінально-процесуальна санкція стосовно сторін кримінального провадження, яка реалізується в разі невиконання сторонами обов'язку щодо відкриття матеріалів, яка полягає в тому, що в майбутньому суд не має права допустити відомості як докази у невідкритих матеріалах.

Таким чином, проаналізувавши процедуру відкриття матеріалів досудового розслідування іншої стороні, можна запропонувати такі напрямки її удосконалення: закріпити у ч. 7 ст. 290 положення, що про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє також законного представника та представника потерпілого; закріпити у ст. 290 КПК, що матеріали завершеного досудового розслідування повинні пред'являтися підозрюваному та іншим учасникам процесу в підшитому та пронумерованому вигляді; передбачити право учасників кримінального провадження на заявлення клопотань про доповнення досудового розслідування після відкриття матеріалів; закріпити форму запиту прокурора до сторони захисту надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту; закріпити форму письмового підтвердження факту доступу й ознайомлення з наданими матеріалами з боку сторони обвинувачення.

Ключові слова: відкриття матеріалів, сторона обвинувачення, сторона захисту, ознайомлення, надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Статтю присвячено аналізу норм КПК України, які регламентують процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні. Указано на недоліки нормативної регламентації цієї процедури у частині суб'єктів ознайомлення, фіксації ознайомлення, оформлення матеріалів кримінального провадження. Запропоновано шляхи вирішення указаних проблем.

Статья посвящена анализу норм УПК Украины, которые регламентируют процессуальный порядок открытия материалов досудебного расследования. Указаны недостатки нормативной регламентации этой процедуры в части субъектов ознакомления, фиксации ознакомления, оформления материалов досудебного расследования. Предложены пути разрешения указанных проблем.

The article is dedicated to analyzing the rules of Criminal Proceeding Code of Ukraine, which regulate procedural order of discovery of materials of the criminal proceedings to another side. The defects of normative regulation of this procedure in terms of the subjects of discovery, fixation of discovery, formalization of materials are indicated. The ways to resolve these problems are suggested.

Література

1. Ковальчук С. О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. — 2013. — № 2. — С. 190–195.
2. Гришин О. Ю. Особливості процесуального алгоритму відкриття сторонами матеріалів кримінального провадження [Електронний ресурс] / О. Ю. Гришин, Н. С. Чальцева. — Режим доступу : <http://www.corp-lgud.lg.ua/d130109.html>.
3. Фомин С. Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? // Адвокат. — 2012. — № 7. — С. 21–25.

6. Карпов Н. С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. — 2013. — № 1. — С. 243–248.

10. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 13.02.2013 р. (справа № 1-кс/754/250/13) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29297562>.